

Yer Adları Yapımında Kullanılan Kavak Kelimesine Dair: İstanbul'un Üç Kavağı

Göksel Öztürk*

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan "Kavaklar" maddesinde Necdet Sakaoğlu:

"Kavaklar, "Kavak kaleleri", "Kavak hisarları" olarak da geçer. Boğazda ve Haliç'te bu adlarla bilinen yerler, eski çağlardan beri birer istihkam ve tabya niteliğindeydi. Boğaz girişiindeki Kavak (Selimiye) ve Kavak İskeleyi, Haliç'teki Aynalıkavak, Anadoluhisarı'ndaki eski Kavak İskeleyi, Kanlıca sırtlarında eski bir mesire olan Kavacık, Boğaz'ın Karadeniz'e çıkışına yakın Rumelikavağı ve Anadolukavağı bunlardandır. İbn Mühenna Lügati ve Divanü Lügati't-Türk, "kavak" ve bunun kökü olan "kav" sözcüğünün anlamını "kavlık, çakmak kabı", "büzülmek ve dikilmek" olarak verir. Gerçi, Eremya Çelebi ve Minas Bıjıskyan, kavak denen yer ve iskelelerde iri gövdeli kavak ağaçlarının varlıklarından söz ederlerse de adı geçen yerlere, "çevirmek, kapamak, engel olmak, tutmak" anlamlarında Türkçe "kavak" adının verildiği kuşkusuzdur. Nitekim kavak ağacı da sınır çevirmek, su kenarlarında toprak tutmak için dikilir.¹

.....

* Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Necdet Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Kavaklar", s. 496.

diyerek yapılarında kavak sözcüğü bulunan İstanbul semtlerinden bahsetmiş ve kendince etimolojilerini yapmaya çalışmıştır. Sonrasında ise adı geçen yerlerin tarihinden ve bugününden bahsedilmektedir.

Bu çalışmanın konusu bu adlarla anılan yerlerdeki yapılar, fonksiyonları, niçin, nasıl ve ne zaman yapıldıkları değildir.

Burada ele alınacak asıl konu bu yer adlarının yapımında kullanılan Sakaoğlu'nun da açıklamaya çalıştığı "**kavak**" kelimesidir. Kavak kelimesinin anlamını öğrenmek için Türk Dil Kurumu resmi internet sayfasındaki dijital sözlüklere başvurulduğunda aşağıdaki açıklamalara ulaşılmaktadır:²

kavak, -ğı (isim, bitki bilimi) Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30-40 metreye değin çıkan, kerestesinden yararlanılan uzun boylu bir ağaç (Populus):

"*Irmağın başında kocaman, çıplak bir tek kavak vardı.*" - Halide Edip Adıvar.³

kavak Ağaç : Erik Kavağı, Elma Kavağı.⁴

*Ereğli -Konya⁵

kavak 'sulak yerlerde yetişen bir ağaç (Populus)'

~ Az govag. -Soy kāk 'söğüt'. -Çuv xāva ı. 'söğüt'; 2. 'çalı'.

Türkçe kav kökünden geldiği anlaşıyor: kav + (a)k. Kabuğu döküldüğü, kavladığı için bu adın verildiği açıktır. O bakımdan 'söğüt' anlamında kullanılması da doğaldır. Yerel ağızlarda çınar ağacına kavlağan (> kavlan) adının verilmesi de çınarın kabuklarının kavlaması olayına bağlıdır.

Sinor'a göre (AOH 37: 414) kavak tipik Oğuzca bir sözdür.

Kıpçak diyalektlerinde kavağa ausak, usak gibi birtakım adlar verilir (Ligeti: TörK 128): Alt, Tel apsak 'die Espe'. -Şor, Kumd aspak. -TatT ausak 'Espe'. -TatK usak 'die Espe'. -Sag, Koy, Kaça os 'die Espe'. -Kzl os 'die Pappel'. -Çuv āvās (Eren: TDAY 1953, 167). Bu adın köküne ilişkin bilgi almak için bk. Németh: Csoma Arm 84; VJa 6, 1963,

.....

2 <https://sozluk.gov.tr/>.

3 *Güncel Türkçe Sözlük*.

4 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*.

5 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*.

138; Egorov: ÊS 39; Vasmer: REW 2: 282; Räsänen: V 3a; Musaev: LTJa 179-180; ResAltL 193; Sevortyan: ÊSTJa 1974, 607-608.

Rumcaya καβάκι olarak geçmiştir (Andriotis: EL 137).⁶

Kavak kelimesi *Eren Etimoloji Sözlüğü*'ndeki açıklamada da görüldüğü üzere Anadolu ağızlarında çınar ağacını adlandırmak için de kullanılmaktaydı ve hala kullanılmaktadır. Ancak, Farsça'dan Türkçe'ye geçen çınar kelimesi zamanla bu sözcüğün yerini almış ve yerini aldığı bu kelimeyi kullanımdan kaldırmıştır.

Batı Türkçesi içerisinde Anadolu ağızlarında *kavlağan>kavlan/kavlak>kavak*⁷ şeklinde gelişen kavak kelimesine *Divanu Lügati't-Türk*'de bir yerde ve özel ad olarak "Kavak Art" şeklinde rastlanılır ki, yüksek ve dik yamaçlarla çevrili bir dağ geçidinin adıdır. Bu adlandırma burada kavak kelimesinin yer adları yapımında kullanıldığı anlamın dayandırıldığı ifadelerden birisi olacaktır.⁸

Farsça'dan Türkçeye geçen çınar kelimesi kavak kelimesinin yerini alınca kavak kelimesi daha önceleri terek diye adlandırılan ağacı (bugünkü servi kavağı, gümüş servi) adlandırmakta kullanıldı. Yani *kavak>çınar, terek>kavak* kelimelerinde anlam değişimi söz konusu olmuştur. Bugün birçok Türk lehçesinde kavak ağacı için terek kelimesi halen kullanılmaktadır. Hatta tarihte Terek Muharebesi diye anılan savaşın Terek ırmağı vadisinde gerçekleştiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu yer adlandırmasında söz konusu olan terek kelimesi sonradan Anadolu'da yerini kavak kelimesine bırakan kelimedir.

Kavak kelimesinin ortasındaki *v* ünsüzünün iki ünlü arasında bulunması bu ünlü acaba Türkçe'de başka bazı örneklerde (*sub>su>su, ab>av, eb>ev*) de görüldüğü gibi aslında *b*, kelime de kabak mı idi sorusunu akla getirmektedir. Kavak kelimesinde olduğu gibi kabak kelimesinin de sözlüklerdeki açıklamalarına bakınca:

.....

6 *Eren Etimoloji Sözlüğü*.

7 *kavlağan>kavlan/kavlak>kavak* şekli çınar ağacının belli dönemlerde kabuğunun kavlayarak düşmesi ve yeniden kabuk çıkarmasından gelişmiştir. Kavlamak fiilinden kavlama işini çokça ya da her zaman yapan anlamında da kavlağan sözcüğü ortaya çıkmıştır.

8 *Divanu Lügati't-Türk*: Giriş-metin—çeviri-notlar-dizin, Kaşgarlı MAHMUD, hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, 2. bsk. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015), s. 694.

- kabak, -ğı** 1. (*isim, bitki bilimi*) Kabakgillerden, sürün-
gen gövdeli, sarı çiçekli, bir çok türü olan bir bitki (Cucurbita).⁹
2. (*isim, bitki bilimi*) Bu bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı ya-
pılan ürünü.
3. (*isim*), Esrarkeşlerin kullandığı bir tür nargile.
4. (*isim*), müzik Kabak kemane:
- “Siperin içinde birkaç nefer ayakta ileriye bakıyor, öbürleri aşağı oturmuş
konuşuyorlar, gülüyorlar, türkü söylüyorlar, kabak çalıyorlar.” - Ömer
Seyfettin
5. (*sıfat*), Ham, tatsız (kavun, karpuz).
6. (*sıfat*), Tüysüz, dazlak:
- “Kaba kabak gibi tıraşlı!” - Halide Edip Adıvar
7. (*sıfat*), Dişleri aşınarak yüzeyi düzleşmiş olan (taşıt lastiği).
8. (*sıfat, mecaz*) Bilgisiz, görgüsüz, kaba.
9. (*isim*), halk ağzında Kısa boynuzlu hayvan.

§ ... ol, cisim olmaktan ve muhdesattan münezzehtir, nite-
kim kabaksuz قَبَسُوز, karaksuz görür ve kulaksız ve kulak
deliğinsüz işitir. (Müneb. XIV - XV. 97 - 2)

Dil gamzesini görmeyeli meyli yok meye
Yaşın şarap olup kabağım قَبَاقَم dolu câmdır
(Şeyhi. XV. 110)

Kabağım قَبَاقَم cür'a-i câm-ı leb-i meygûnun için
Lâ'î ü yakut dolar dürr ile mercan dökülür (Ah. Pş. XV. 70)
(Bu iki beyitte “kabak” kelimesi iki mâna ile kullanılmıştır.)

§ Ol iki sinir, kim içi boştur, göze nur andan gelir. Ol sinir,
kim içi doludur, andan bir kuvvet gelir kim kabakların
قَبَاقَلَر dilerse açar, dilerse yapar. (Hazain. XV. 48 - 2)

§ Uyanacak ağzının dadı eyü ola, gözünün kabakları قَبَاقَلَر
yeyni ola. (Hazain. XV. 21 - 1)

Humarın yazmağ için abherin gül
Kabağın قَبَاقَم lâlenin pür eylemiş mül
(Hüs. Dil. XVI. 130)

.....

9 Güncel Türkçe Sözlük.

kabak (I): Göz kapağı.¹⁰

kabak (II) Yamaç, ön, ön taraf.¹¹

Sultanhisar -Aydın, *Bornova-İzmir-Kastamonu, *Merzifon, Azeri köyleri -Amasya, *Bayburt-Gümüşhane, *İğdır, Varzına *Posof -Kars-Erzurum.

kabak (IV) 1. Kafatası, büyük, kabaca.¹²

*Senirkent -Isparta-Antalya.

2. Alın.

*Bozdoğan -Aydın-Bilecik, *Milas-Muğla.

kabak (VI) Bir çocuk oyununda sayı. (Birinci anlamında)¹³

*Kandıra -Kocaeli.

kabak (IX) Hafif yokuş.¹⁴

Çepni *Gemerek-Sivas.

kabak (XIV): Ön yüz, yamaç.¹⁵

Bayraktutan *İğdır Kars.

Anadolu ağızlarında **k** sesinin ön ses durumunda **ğ/h/h/h**, son ses durumunda iken de **ğ/h/h/h/ğ** olabileceği göz önünde bulundurulunca bu değişiklikleri barındıran kelimeleri de incelemeye almak gerekliliği doğmuştur. Ancak, bu kelimeler *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nde seslendirme işaretleri/harfleri kullanılmadığından burada sözlükteki şekliyle yer alacaktır.

kabah 1. Göz kapağı. 2. Sırt. 3. Omuz.¹⁶

Erciş -Van.

kabah 4. Vücudun yanı.¹⁷

.....

¹⁰ Güncel Türkçe Sözlük.

¹¹ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹² Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹³ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹⁴ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹⁵ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹⁶ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹⁷ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

Erciş -Van

gabağ (gabag) gabağ: Ön.¹⁸

Köpek koşarak geldi, gabağıma durdu ve kuyruğunu sallamaya başladı.

Uluşiran *Şiran-Gümüşhane, Tutmaç *Merkez ilçesi -Sivas.

gabah II

gabah: Ön.¹⁹

Iğdır-Kars,

gabah: Ön, ön taraf.²⁰

Arpaçay – Kars,

gabah (ğ): < ET kapak: yalnız aşağıdaki deyimde geçer: **gabahına dayanmak:** yanına giderek rahatsız etmek.²¹

gabah: Ön, karşı, ön taraf

Kars, Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi, Ahmet B. Ercilasun, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2002, 386+8 s.

gabak II: 1. Ön.²²

Kars.

2. Baş taraf.

*Bakırköy-İstanbul.

gabak V: Göz kapağı.²³

Gaziantep.

.....

¹⁸ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

¹⁹ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

²⁰ Selahattin Olcay & Ahmet B. Ercilasun & Ensar Aslan, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988).

²¹ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum, Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 3 cilt.

²² Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

²³ Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.

Kabak kelimesine farklı söyleyişlerle de olsa Çağdaş Türk Lehçelerinde de rastlanılır.

Azerbaycan Türkçesi'nde:

gabag II: 1. Evvel, önce.²⁴

2. Eski, geçmiş,

3. Bir şeyin önü, ön tarafı,

4. Karşı, yan,

5. İleri,

6. Bir şeyin ön yüzü,

7. Alın.

8. Yüz, çehre.

Başkurt Türkçesi'nde:

qabaq: 1. Yamaç (ağaçlarla kaplı), sırt, yokuş,²⁵

2. Göz kapağı.

Karaçay-Malkar Türkçesi

kabak: 1. Köy, semt, mahalle, avlu.²⁶

2. Kapak, göz kapağı.

3. Avlu kapısı (*kabak eşik*/dış kapı, avlu kapısı.)

Karakalpak Türkçesi

kabak I: 1. Kaş ile gözün arası, 3. Derenin, nehrin üst yakasına yakın yeri.²⁷

kabak IV: Dağın yarığı, uçurum.

.....

²⁴ E. E. Orucov, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti*, Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı: 1964, C. 1. s. 381.

²⁵ *Başkort Telenen Hüzlege*, Rossiya Fender Akademiyahı, Başkortostam Gilmi Üzege, Tarih, Tel hem Ezebiyet İnstitutu Meskev: 1993, s. 599.

²⁶ Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, 2. bsk. (Ankara: TDK, 2020), s. 225.

²⁷ Ceyhun Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK, 2019), s. 305.

Kazan Tatar Türkçesi'nde:**kabak II:** Kapak, göz kapağı.²⁸**Kazak Türkçesi'nde:****qabaq:** I. Göz kapağı,²⁹

II. Yar, sırt, bayır, yüksek yer.

Kırgız Türkçesi'nde:**kabak I:** 1. Göz kapağı,³⁰**kabak II:** Yar, sırt, bayır, yüksek yer.

Görüldüğü üzere Anadolu ağızlarında ve Türk lehçelerinde *kavak* (*kabak*, *kabak*, *kabak*, *kabağ*, *kabağ*, *gabak*) sözcüğü; yar, sırt, bayır, yüksek yer, dağ yarığı, uçurum, ön taraf, ileri, alın, yokuş, göz kapağı, kapak, avlu, dış kapı gibi anlamlara gelmektedir. Sözcüğe Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bu anlamlarıyla ancak *Lexicon* adıyla tanınan sözlükte *qabaq* sözcüğünün 4. anlamlandırılmasında bu açıklamaya ulaşıldı.³¹

Bugün adlarının yapımında *kavak* sözcüğü geçen yerleşimlerin özellikle de İstanbul'un semtlerinden Anadolu Kavağı, Rumeli Kavağı, Üsküdar Kavağı ve Anadolu Hisarı Kavağı'nın coğrafyasına bakıldığında, yüksek ve denize doğru uzanan bir kıyı oluşumu yani yalılar açıkça görülmektedir.

Bazı akademik çalışmalarda kavak kelimesi için gümrük karşılığı da kullanılmaktadır ki, doğru bir kullanım değildir. En önde, ileride, girişte olduğu için gümrüklerin kavaklarda konuşlandırılması olağandır. Dolayısıyla gümrük kavak demek değildir. Buna günümüzde en güzel örnek İstanbul Sultan 2. Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Harem tarafındaki girişinde yer alan

.....

28 Mustafa Öner, *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 2. bsk. (Ankara: TDK, 2015), s. 251.

29 *Kazak Tilinin Sözdüğü* (Almatı: Kazakistan Respublikası, Gılım Jene Jogarı Bilim Ministrliği Ultttık Gılım Akademiyası, 1999), s. 350.

30 *Kırgız Tilinin Sözdüğü* (Bişkek, Avrasya Jayıncılık 2010), s. 581.

31 Sir James William Redhouse, *Redhouse's A Turkish and English Lexicon*, Costantinople: 1890, s. 1431.

tonozun üzerinde yer alan ve “Kavak (Gümrük) Kapısı” yazılı olan levhadır.³²

Anlaşılacağı üzere bu yerleşim adlarındaki *kavak* sözcüğü bir ağaç ya da bitki türünün adı değil Türkçede bir coğrafi tanımlama adı olan *kavak*'tır. Kavak kelimesinin ön, ileri anlamlarıyla askerlikte ace-mi erler için kullanılan kabak, kabakçı adlandırmalarının yapısında da yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yüksek ve ileriye doğru uzanan dağ ya da tepeler vadilere ve ovalara doğru çıkıntı yaptığı durumlarda da *kavak* adıyla adlandırılmaktadır. Günümüzde birçok yerleşimin adında bulunan bu sözcüğün coğrafi terimler sözlüğünde; ileri doğru uzanımı olan yüksek yer, yamaç anlamıyla yer alması doğru olacaktır.

.....

32 Eski adıyla GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi.

